

О. І. Гуменюк*

КЛАСИФІКАЦІЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Надзвичайно актуальною в сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі є проблема класифікації особистих немайнових прав. Проте аналіз наукової літератури та чинного українського законодавства виявив ряд недоліків, зокрема, класифікація здійснюється переважно щодо особистих немайнових прав фізичних осіб, а також відсутність єдиного підходу та широку диференціацію критеріїв класифікації. Тобто дане питання і надалі залишається складним та дискусійним.

Як правильно відмітив М. І. Брагінський, “сенс будь-якої класифікації полягає в тому, що відповідні поняття відносять до певної групи. При цьому слід враховувати, що воно володіє родовими ознаками цієї групи і одночасно те, що в нього відсутні родові ознаки, що притаманні іншим групам”¹.

Класифікацію і систематизацію правових понять і явищ не можна розглядати як самоціль. Якщо пропозиція класифікації не відповідає практичним потребам, то і наукова цінність її вельми сумнівна². Як відмічає, О. Е. Лейст, головне, щоб класифікація була практично значимою, виявляла основні закономірності досліджуваного явища³. Значення класифікації особистих немайнових прав полягає в тому, щоб на основі правильно вибраних критеріїв поділити такі права на групи, що будуть об’єднані єдиним правовим змістом з схожим режимом правового регулювання. Слід також звернути увагу на важливість виявлення характерних ознак тієї чи іншої групи особистих немайнових прав, що буде сприяти можливості виявлення схожості і відмінності всередині всієї їх сукупності, більш чіткого правового регулювання та відмежування їх в цивільному кодексі та інших нормативно-правових актах, а також визначення найефективніших способів їх захисту.

На сьогодні в науці цивільного права не проведено комплексного дослідження проблем класифікації особистих немайнових прав учасників цивільних правовідносин. Більшість наукових досліджень присвячені класифікації особистих немайнових прав фізичних осіб. Слід, зокрема виділити роботи таких українських і російських цивілістів, як: К. І. Голубева, Т. В. Дробішевської, Н. Д. Єгорова, В. О. Жакєнова, Л. О. Красавчикової, Л. В. Красицької, М. М. Малєїної, С. В. Наріжного, М. Л. Нохріної, З. В. Ромовської, В. О. Рясенцева, Р. О. Стефанчука, В. Л. Суховерхія, В. С. Толстого, Л. В. Федюк та ін.

Нажаль, і чинний Цивільний кодекс України⁴ (далі — ЦК) не підходить до питання класифікації особистих немайнових прав комплексно. Так, особистим немайновим правам фізичних осіб в ньому присвячено книгу другу, а особистим немайновим правам юридичних осіб — лише ст. 94. В свою чергу, про особисті немайнові права інших учасників цивільних правовідносин, що вказуються в ст. 2 ЦК, а саме: держави України, Автономної республіки Крим, територіальних громад та інших суб’єктів публічного права чинний ЦК взагалі не згадує. Таке законодавче регулювання не забезпечує юридичної рівності, однакового регулювання та захисту особистих немайнових прав всім учасникам цивільних правовідносин.

Для усунення такого роду суперечностей, перш за все, проаналізуємо класифікації особистих немайнових прав, що проведені вітчизняними та зарубіжними вченими-цивілістами.

Одним із перших ще в 1939 р. класифікацію особистих немайнових прав запропонував В. О. Рясенцев, який виділив п’ять видів даних прав:

© Гуменюк О. І., 2008

* аспірант Хмельницького університету управління та права

¹ Брагінский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. — М.: Статут, 1997. — С. 308.

² Миколенко Я. Ф. О системе имущественных отношений и их правовом регулировании // Советское государство и право. — 1960. — № 3. — С. 89.

³ Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). — М., 1981. — С. 60.

⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.

1) особисті немайнові права, сутність яких складають немайнові блага, що невіддільні від особистості (життя, здоров'я, недоторканність особистості);

2) особисті права, в основі яких немайнові блага, що індивідуалізують особу в колективі (ім'я, честь, гідність тощо);

3) особисті права в сфері шлюбно-сімейного права;

4) особисті немайнові права, що знаходяться в сфері творчої діяльності, а також інтереси, що витікають з реалізації права на відпочинок, різноманітні культурні потреби тощо;

5) особисті немайнові права, в основі яких лежить майновий інтерес⁵.

Слід погодитись з висловленою в літературі думкою, що незважаючи на те, що сучасні уявлення про систему особистих немайнових правовідносин пішли далеко вперед, перша класифікація В. О. Рясенцева здійснює на них свій вплив і в наші дні⁶.

Схожу класифікацію пропонує й З. В. Ромовська, яка також поділяє особисті немайнові права на п'ять видів:

1) права, що індивідуалізують особу як особистість: право на ім'я, честь, гідність;

2) права, що забезпечують особисту свободу громадян: право на недоторканність особистості, житла, вибору місця проживання і роду заняття;

3) права, що виникають в результаті творчої діяльності людини;

4) особисті права в сімейних правовідносинах;

5) особисті права, що виникають в результаті вступу громадян в трудові, колгоспні та інші правовідносини⁷.

Н. Д. Єгоров виділяє такі групи немайнових прав: права на немайнові блага, втілені в самій особистості (право на ім'я (найменування), право на товарний знак, право на честь, гідність, право на власне зображення); право на особисту недоторканність та свободу; право на недоторканність особистого життя (право на власну документацію, право на таємницю особистого життя, право на таємницю особистого спілкування, право на недоторканість житла)⁸. Недоліки даної класифікації були відмічені Л. О. Красавчиковою, яка вказувала, що відсутність критерію, по якому Н. Д. Єгоровим проводилось розмежування прав, призвело до об'єднання в групах досить різнорідних особистих немайнових прав⁹.

Свою класифікацію Л. О. Красавчикова здійснює на основі ієрархії потреб, які покликані забезпечити дані права. Заявляючи, що класифікацію особистих немайнових прав зумовлює єдність в людини — біологічного і соціального, вона виділяє відповідно два рівня особистих немайнових прав:

— права, що забезпечують фізичне існування (на життя, здоров'я, безпечне довкілля, свободу і особисту недоторканність);

— права, що забезпечують соціальне існування (на ім'я, честь, достоїнство та ділову репутацію, свободу пересування)¹⁰.

Практично ідентичну класифікацію взяв за основу чинний цивільний кодекс України, який у Книзі другій здійснює поділ немайнових прав фізичної особи на ті, що забезпечують природне існування (гл. 21), та ті, що забезпечують соціальне буття (гл. 22).

Слід відмітити позицію М. М. Малєїної, яка класифікує особисті немайнові права за цільовою направленістю, тобто за тією метою, яка досягається при здійсненні особистих немайнових прав. На її думку, слід виділити права, що забезпечують фізичне та психічне благополуччя (цілісність) особистості (право на життя, здоров'я, психічну та фізичну недоторканність безпечне довкілля); права що забезпечують індивідуалізацію особистості (право на ім'я, зовнішній вигляд та голос, честь, гідність та ділову репутацію); права, що

⁵ Рясенцев В. А. Неимущественный интерес в советском гражданском праве // Ученые записки Московского юридического института НКЮ Союза ССР. — Вып. 1. — М.: Юриздат, 1939. — С. 26-27.

⁶ Толстой В. С. Личные неимущественные правоотношения. — М.: Элит, 2006. — С. 80.

⁷ Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание и гражданско-правовая защита): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.712 / Киевский государственный университет им. Тараса Шевченко. — К., 1968. — С. 6-7.

⁸ Егоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. — С. 129.

⁹ Красавчикова Л. О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации. — Екатеринбург, 1994. — С. 59.

¹⁰ Там же. — С. 66-68.

забезпечують автономію особистості (на таємницю приватного життя та його таємницю); немайнові права авторів результатів інтелектуальної діяльності та виконавців (право авторства, право на авторське ім'я та ім'я виконавця, на недоторканість твору, на обнародування тощо)¹¹.

Ще один підхід пропонує М. Л. Нохріна, яка здійснює класифікацію особистих немайнових прав залежно від їх юридичної природи та характеру. Таким чином, до системи особистих немайнових прав вона відносить три групи прав. До першої групи автор відносить права, які будучи абсолютними, мають “негативний” характер. Їх зміст зводиться до можливості вимагати дотримання зобов'язаними особами встановленої законом заборони. Змістом таких прав не охоплюється можливість здійснення активних дій управомоченою чи зобов'язаною особою. До таких прав належать: право на життя, здоров'я, честь, гідність та ділову репутацію, ім'я тощо. Другу групу складають немайнові права, що будучи відносними, мають “негативний” характер: право на власне зображення, на таємницю приватного життя, в тому числі право на документи особистого характеру, телефонних і інших переговорів, телеграфних та інших повідомлень. Права третьої групи є абсолютними та мають “позитивний” зміст. Їх реалізація відбувається шляхом здійснення управомоченою особою власних дій з метою задоволення власних інтересів в немайновій сфері. До таких прав належать: право на свободу пересування, особисту свободу, свободу визначення зовнішнього виду та рис свого голосу, свободу визначення засобів особистого спілкування та особистої документації)¹². Важко погодитись з даною класифікацією, оскільки очевидно, що такі права, як право на ім'я, честь, гідність та ділову репутацію, на власне зображення мають і “позитивний” зміст. Так, право на ім'я включає можливості володіння іменем, його зміни та використання. Право на репутацію являє собою можливість суб'єкта формувати, володіти, користуватися та змінювати приналежну йому репутацію.

Класифікація особистих немайнових прав запропонована Т. В. Дробішевською є однією з найбільш деталізованих, вона виділяє наступні групи:

- 1) право на честь, гідність і ділову репутацію;
- 2) право на ім'я (ім'я, по батькові, прізвище, підпис);
- 3) право на ідентифікацію національної приналежності;
- 4) право на ідентифікацію віросповідання;
- 5) право на індивідуальність;
- 6) право на голос;
- 7) право на національну мову;
- 8) право на недоторканність геному людини;
- 9) право на особистий герб¹³.

Наведеній класифікації притаманні значні недоліки, зокрема об'єднання прав в окремі групи здійснюється за різними критеріям. Ще одним недоліком слід визнати надмірну деталізацію. Як правильно відмітив Р. О. Стефанчук, цивілістичні науки дослідження не повинні гнатись за кількістю особистих немайнових прав. Адже цивільне право регулює найбільш важливі та найбільш типові суспільні відносини шляхом закріплення у цивільно-правових нормах відповідних особистих немайнових прав, які складають їх зміст¹⁴.

У свою чергу Р. О. Стефанчук пропонує в основу класифікації покласти дихотомічний поділ на загальне та окреме. Так, автор виділяє загальні (універсальні) та окремі (спеціальні) особисті немайнові права. Звідси, загальні (універсальні) особисті немайнові права поділяються на:

— особисті немайнові права, що забезпечують фізіологічне (природне) існування фізичних осіб;

¹¹ *Малєина М. Н.* Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Моск. гос. юрид. академия — М., 1997. — С. 11.

¹² *Нохрина М. Л.* Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений, не связанных с имущественными. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — С. 100-104.

¹³ *Дробішевська Т. В.* Личные неимущественные права граждан и их гражданско-правовая защита: Монография. — Красноярск: Изд-во Красноярского гос. ун-та, 2001. — С. 30-33.

¹⁴ *Стефанчук Р. О.* Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. — Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. — С. 249.

- особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичних осіб.
- В свою чергу, окремі (спеціальні) поділяються на:
- особисті немайнові права фізичних осіб у сфері інтелектуальної діяльності;
  - особисті немайнові права у сфері сімейних відносин;
  - особисті права у сфері медичних відносин;
  - особисті немайнові права дітей та інших фізичних осіб, що мають дефекти дієздатності;
  - постанативні немайнові права фізичних осіб¹⁵.

Незважаючи на чітко вибрані критерії дана класифікація стосується лише фізичних осіб, не торкаючись інших учасників цивільних відносин.

Деяко іншим шляхом пішла Л. В. Федюк, яка здійснює власну класифікацію за декількома критеріями, зокрема, звертає увагу і на особисті немайнові права юридичних осіб. Відповідно до запропонованої концепції особисті немайнові права можна класифікувати:

1) за суб'єктами, що є носіями цих прав вони поділяються на: ті, що можуть належати тільки фізичним особам; ті, що можуть належати юридичним особам; ті, що можуть належати як першим, так і другим;

2) за сферою реалізації: гуманітарні; особистісні; інформативні; соціально-культурні; демократизаторські;

3) за призначенням в праві: первинні (визначають основний обсяг повноважень); похідні (доповнюють первинні);

4) за їхніми зв'язками з іншими галузями законодавства: конституційні; адміністративні; трудові; сімейні; житлові тощо¹⁶.

Отже, можна зробити висновок, що на сьогодні в науці цивільного права немає єдиної загальноприйнятої класифікації особистих немайнових прав, що побудована на чітких та єдиних критеріях. Слід також відмітити, що всі вище наведені класифікації стосуються в основному особистих немайнових прав фізичних осіб. Проте слід враховувати, що носіями особистих немайнових прав можуть бути і інші учасники цивільних правовідносин — юридичні особи та публічні утворення. А тому, слід виробити таку класифікацію, яка б дала змогу законодавцеві забезпечити всім учасникам цивільних правовідносин рівні права в сфері особистих немайнових прав.

Першою спробою здійснити класифікацію особистих немайнових прав всіх учасників цивільних правовідносин є робота В. С. Толстого, який розділяє такі права на два види: права на самостійне існування та права на автономну діяльність¹⁷. Проте, найбільш вдалим, на нашу думку, є критерії цільової направленості, який запропонувала М. М. Малєїна стосовно особистих немайнових прав фізичних осіб¹⁸. Проте, проведена нею по такому критерію класифікація не підходить щодо особистих немайнових прав інших учасників цивільних правовідносин — юридичних осіб та публічних утворень. А тому, за критерієм цільової направленості особисті немайнові права учасників цивільних правовідносин, на нашу думку, слід поділити на такі групи:

— особисті немайнові права, що забезпечують існування учасників цивільних відносин (право на інформацію; право на таємницю кореспонденції);

— особисті немайнові права, що забезпечують індивідуалізацію учасників цивільних відносин (право на найменування, на репутацію, на місцезнаходження).

Викликає сумнів твердження В. С. Толстого, що особисті немайнові права фізичних, юридичних осіб та публічних утворень слід розглядати окремо¹⁹. І хоча дійсно, деякі права, що належать певним суб'єктам, суттєво відрізняються як в назві, так і по змісту, а деякі взагалі притаманні лише певним суб'єктам (так, наприклад, право на життя та здоров'я, честь та гідність можуть належати лише фізичним особам), проте, існують і права, що належать всім учасникам цивільних відносин. До таких прав слід віднести право на репутацію, право на інформацію, право на таємницю кореспонденції. А тому,

¹⁵ Там само. — С. 258-263.

¹⁶ Федюк Л. В. Класифікація особистих немайнових прав у цивільному праві // Право України. — 2005. — № 6. — С. 96-97.

¹⁷ Толстой В. С. Указ. работа. — С. 84.

¹⁸ Малєїна М. Н. Указ. работа. — С. 11.

¹⁹ Толстой В. С. Указ. работа. — С. 84.

особисті немайнові права учасників цивільних правовідносин слід розглядати комплексно, у нерозривному зв'язку, з виділенням прав, що притаманні лише певним суб'єктам.

Отже, на нашу думку, за суб'єктним складом особисті немайнові права учасників цивільних відносин необхідно класифікувати на:

- особисті немайнові права, що належать всім учасникам цивільних відносин;
- особисті немайнові права, що належать лише фізичним особам;
- особисті немайнові права, що належать лише юридичним особам;
- особисті немайнові права, що належать лише державі Україна, Автономній республіці Крим, територіальним громадам та іншим суб'єктам публічного права.

Вище подану класифікацію слід взяти за основу проведення змін в чинний ЦК, в якому необхідно чітко викласти особисті немайнові права, що належать всім учасникам цивільних відносин та послідовно згрупувати їх. Найдоцільнішим, на нашу думку, є перейменування книги другої “Особисті немайнові права фізичних осіб” на “Особисті немайнові права учасників цивільних правовідносин” в якій і будуть викладені вище наведені немайнові права. Звідси, ст. 94 ЦК “Особисті немайнові права юридичних осіб” слід скасувати. Таке законодавче нововведення дасть змогу згрупувати в ЦК особисті немайнові права в єдиний блок та забезпечить рівні можливості реалізації та захисту особистих немайнових прав всім учасникам цивільних правовідносин.

З огляду на вище наведене та зважаючи на недостатню вивченість, надзвичайно актуальними на сьогодні є дослідження особистих немайнових прав юридичних осіб та публічних утворень, що і складатиме наші подальші наукові розвідки.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 11 від 19 травня 2008 року)*

